

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

Arap Dünyasında İnternet: Siyasi Liberalleşme İçin Oyun Alanı

Albrecht Hofheinz

Institute for East European and Oriental Studies, University of Oslo

Bu makaleye atıf için: Hofheinz, Albrecht, “Arap Dünyasında İnternet: Siyasi Liberalleşme için Oyun Alanı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 16 (Kış 2007-2008), s. 79-96.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Arap Dünyasında İnternet: Siyasi Liberalleşme İçin Oyun Alanı*

Albrecht HOFHEINZ**

ÖZET

Bu makale Arap dünyasında internet kullanımını incelemektedir. İnternet kullanımının ne düzeyde olduğu, kimlerin hangi amaçlarla interneti kullandıkları ve internetin ne derece geleneksel toplum yapısının değişmesinde etkili olduğu makalenin temel odak noktalarıdır. Arap ülkelerinde internet özellikle gençler, üst orta ve üst sınıflar ile kadınlarca yoğun olarak kullanılmaktadır. Arama motorları, e-posta, müzik ve program indirmenin yanı sıra tartışma forumları da Arap toplumlarında popülerdir. Bu forumlarda toplumların tabu konuları haline gelmiş politika, din ve kadın-erkek ilişkileri hakkında yoğun tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalar özellikle bireysel anlamda yeni anlayışların ortaya çıkmasını sağlarken bireye seçim hakkının ne kadar önemli olduğunu öne çıkarmaktadır. Tartışma forumları kadar popülerlik kazanmaya başlayan web günlükleri de bireylerin seçim haklarının farkına varmalarının ve kendi kişisel alanlarını oluşturmalarının en açık göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dünyası, İnternet, Sansür, Reform.

The Internet in the Arab World: Playground for Political Liberalization

ABSTRACT

This article analyses the usage of internet in the Arab World. The level of internet usage, for what reasons and who are using it and how much the internet has been influential on the changes in the traditional Arab societies are the main points of the article. Internet in Arab countries are mostly used by young people, upper-middle and high classes, and women. In addition to search engines, e-mail, music and software downloading, the discussion boards are very popular in Arab societies. In these platforms, intense discussions take place about the taboo issues such as politics, religion and relations between sexes. These discussions, while contributing to the emergence of new understandings especially on individual level, also highlight the importance of individual's right of election. The Blogs, becoming as popular as the discussion forums, are also apparent indications of forming private areas and awareness of personal right of election.

Keywords: Arab World, Internet, Censorship, Reform.

---

* Bu makalenin İngilizce orijinali *Internationale Politik und Gesellschaft* dergisinde (2005/3) yayınlanmıştır. Makalenin Türkçe'ye çevrilmesine izin veren *Internationale Politik und Gesellschaft* dergisine teşekkür ederiz. Makalenin tercümesi sırasında orijinalinde olmayan özetler ve anahtar kelimeler eklenmiş, dipnotlar dergi formatına uygun hale getirilmiştir. Makalenin tercümesi Duygu Öztürk tarafından yapılmıştır.

** Institute for East European and Oriental Studies, University of Oslo, E-mail: albrecht.hofheinz@east.uio.no.

Onlarca yıl süren siyasi durgunluğun ardından 2005'in başlarında Orta Doğu'da, Amerikan medyasında dolanan "Arap baharı" sloganının da eşlik ettiği yeni umut rüzgârları hissedilmiştir. Bu yeni trendin tam hali, Lübnan'da hükümetin devrilmesine ve Suriye'nin askerlerini geri çekmeye zorlanmasına faydası olmuş popüler miting ve gösterilerde görülmüştür. Irak'taki genel, Filistin ve Suudi Arabistan'daki yerel seçimler ya da Mısır anayasasındaki başkanlık için birden çok adaya izin veren değişiklik de değişimin sonunda yolda olduğunun diğer işaretler olmaktadır. Görünen şudur ki, eski ata düzeni sona yaklaşmaktadır. Ve yeni medyanın -uydu televizyon, cep telefonları, internet- hükümetlerin bilgi akışı üzerindeki egemen kontrollerini zayıflatarak bu gelişmeyi hızlandırdığı genel kabul görmektedir. Tabii ki dış faktörler de unutmamalıdır; Bush yönetiminin destekçileri ABD'nin özgürlük ve demokrasi konularındaki kararlı ve ısrarcı tavrının meyvelerini vermeye başladığı görüşlerini devam ettirmektedirler.

Medya Aracılığıyla Reform

Arap dünyasındaki özgürlük ve demokrasi savaşçıları için değişimini getiren dışsal ve içsel faktörlerin göreceli ağırlıkları üzerine yapılan tartışma büyük politik değer taşımaktadır. Çünkü gerçek bağımsızlık ve self-determinasyon için savaşan Arap toplumları, özgün değerleri tehdit eden 'Batılı fikirler'in ithal edilmelerini destekleyen yeni bir sömürgeci Amerikan şirketin kuklaları oldukları yolundaki suçlamalara karşı kendilerini savunmak durumundadırlar.

Bu nedenle, sanal ortamda Arapların gezinmelerini dile getiren Faslı sosyolog Fatrema Mernissi (www.mernissi.net) ve onun gibi laik optimistler, uydu televizyonunda zap yapan izleyicilerin ve yeni 'Sinbad'ların yarattığı sivil açılımların alt üst edici gücünden bahsetmektedirler.¹ Mernissi sözcüklerin yöneteni yenme gücünü, kadının erkek egemen dünyayı değiştirebilme gücünü de gösteren Şehrazat'ın sonunda Sultan'ı kazanmasını uzun uzun anlatır. Bunun gibi alternatif söylemler için eski ve özgün köklerini açığa çıkarmayı amaçlarken, Arap ve Müslüman çevrelerde sivil hareket için taze meşruiyet sözü vermekle kalmaz; aynı zamanda daha önceden toplumda sesleri duyulmamışları -kadın, genç, köylüleri- seslerini yükseltmeleri için cesaretlendirir ve geçici gerilemelerin üstesinden gelmeleri için de onlara ümit ve inanç kaynağı olur. Bu belki de her şeyden önce günümüz Arap internetindeki sivil toplum eylemcilerini en iyi tanımlayan bir tutumdur. Konuşun. Susturulmanıza izin vermeyin.

Fakat bu yalnızca uydurma bir hikâye midir? Bölgede kırılmış umut örnekleri bir yandan diğer tarafa artış gösterir. Örneğin rejimi eleştiren bir web sayfası (www.tunezine.com) ile sesini duyuran, tutuklanan ve internet sansürünün ilk Arap ünlüsü olan 'Ettounsi' yani 'Tunuslu' Zouhair Yahyaoui,

¹ Fatema Mernissi, *Les Sinbads marocains: Voyage dans le Maroc civique*, Rabat, Éd Marsam, 2004.

hayalinin gerçekleşmesini görememiştir: 36 yaşındayken 13 Mart 2005'te kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir. Yahyaoui'nin destekleyenleri onun bu konuda 'bir gedik açmayı başardığını' söylemektedirler– ama üstesinden gelmeye çalıştığı rejim hala BBC'nin deyimiyle 'dünyanın en karmaşık ve gelişmiş internet sansür sistemlerinden biri'ni güçlendirmeye devam etmektedir. Suriye'de, Suriye Bilgisayar Toplumu'nun başkanı ve kurucusu babasının ardından 2000 yılında 'tahta' geçince, siyasi sistemin liberalleşmesi için umut merkezi olmuştu; şu andaysa Suriye Bilgisayar Toplumu (ülkeye internet servisi sağlayan iki kurumdan biri) web sitelerine konulan erişim yasakları konusunda tam bir şeffaflık yoksunluğuyla bilinmektedir ve Suriye internetle ilgili suçlardan dolayı vatandaşların tutuklanması konusunda başı çeken Arap ülkelerinden biri durumundadır.²

Yayılan Özgürlükleri Kısıtlayamayan Sansür

Her ne kadar ülkelerin tümünde aynı derecede olmasa da sansür, bölgede sıkıntılı bir konu olmaya devam etmektedir. Sansür için bölgede çeşitli metotlar kullanılmaktadır. Suudi Arabistan, Suriye, Tunus ve Yemen'de ahlâki ya da siyasi açıdan uygunsuz addedilen belli sitelerin yasaklanması yaygınken; Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn ve Ürdün birkaç muhalif siyasi siteye odaklanarak engellemeleri azaltmışlardır. Katar sadece pornografik saydığı sitelere erişimi engellerken; Fas, Cezayir, Libya, Mısır, Sudan, Lübnan, Irak ve Kuveyt'te sansürlenmemiş bağlantı bulmak mümkündür. Bazı durumlarda da (örneğin Sudan, Yemen, Fas) uzun yıllardır internete erişim o kadar pahalıydı ki internet kullanımı küçük bir azınlıkla sınırlı olmaktadır fakat bu durum değişmeye başlamıştır. Ahlâki ve siyasi açıdan kabul edilemez addedilen sitelerin bloke edilmediği ülkelerde bile internet akışı polis ve güvenlik güçlerince kontrol edilmektedir. Sudan'da örneğin, güvenlik güçlerinin internet akışını denetlenebilecekleri düzenleme yapıldıktan sonra internetin ülkeye girmesine 1997'de izin verilmiştir. Önceleri tek internet servis sağlayıcısı olan Sudanet'in yarısı güvenlik güçlerinin elinde bulunmaktaydı (böylece hem gelir de sağlanmaktaydı). Başlangıçta, kullanıcılar şifrelerini servis sağlayıcısına bildirmek zorundaydılar ve bunları değiştirmeleri yasaklanmıştı.

Sansür endişe konusu olmaya devam ederken, hükümetler hoşnutsuzluğun internette ifadesini, muhalefet ile sivil toplum eylemcilerin aralarındaki iletişimi ve koordinasyonu güçlendirmede teknolojinin artan şekilde kullanımını engelleyememektedirler. Belli sitelere erişimin yasaklanması ortalama internet kullanıcılarını istenmeyen içeriklerden uzak tutabilirken, gerçekten muhalif fikirlerle iletişim kurmak isteyenleri resmi kontrolden kolaylıkla kaçabilecekleri yollar bulmaları nedeniyle

---

² Gamal Eid, The Internet in the Arab World: A new space of repression? The Arab Network for Human Rights Information, <http://www.hrinfo.net/en/reports/net2004>.

engelleyememektedirler. Misilleme korkusu yaşanmaktadır ama Sudan'daki bir insan hakları avukatı kendisiyle yapılan röportajda şöyle belirtmiştir:

Hükümet bizim bir şekilde ne düşündüğümüzün farkında ve bizi tutuklamak isterse biz internette düşüncelerimizi açıklasak da açıklamasak da tutuklar. Bu yüzden bu ihtimalin bizi kısıtlamasına izin vermiyoruz.

Suudi Arabistan, Suriye ve Tunus bölgenin en sıkı internet trafik kontrolünü uygulayan ülkelerdir ama aynı zamanda bu ülkelerde bile—ya da özellikle- internet kamuda neler söylenebileceğinin alanını genişletilmesinde ve yeni pencerelerin açılmasında en önemli etmen olduğunu kanıtlamıştır. Daha önceden de belirttiğim gibi, Zouheir Yahyaoiu bir "gedik" açmıştı ve hükümetin en güçlü iftiracıları bile 'internetin Tunuslular için, basın ve bilgi özgürlüğünün olmadığı yapıda, dışa açılan temel pencere' olduğunu kabul etmektedirler.³ Suriyeli yazar Ammar Abmation, Suriye medyasını resmeden karanlık tabloya rağmen 'son aylarda rejimin reform yanlısı üyelerinin devlete ait alanlarda rejimin internetteki girişimlere toleransının göstergesi olarak sınırlı muhalefetin dile getirilmesini istemelerinin işaretleri'nin görüldüğünü yazmaktadır —bu, muhaliflerin elektronik bülten yayınlamalarına izin verse de bu sitelere kamu erişimini bloke edebilecek bir politikadır.⁴ Bu durum önce 1990'ların başlarında uydu televizyonun yayılmaya başladığı zamanlarda ve daha sonrasında 1999/2000'de internet hizmetlerinin başlatıldığı dönemde gazetelere yerel yönetimi eleştirmelerine ve yerel sorunlara daha fazla yer ayırmalarına izin verilen Suudi Arabistan'da görülmektedir. Bu gelişmelerin olduğu sıralarda ülkede, on beş sene öncesinde düşüncesinin bile mümkün olmadığı yerel seçimler yaşanmıştır (10 Şubat - 21 Nisan 2005). Bununla beraber, kamusal haklardan mahrum olmaları nedeniyle her geçen gün medyada daha geniş yer verilen kadınlara 2009 seçimlerinde oy hakkının verilmesi konusunda da ümitler artmaktadır.

Bir yaklaşım 'Arap kararı'sitesini (www.arapdecision.org) bölge vatandaşlarının kolayca ulaşabilecekleri daha fazla şeffaflık olmasını isteyen site olarak tanımlamaktadır. Eğer yeteri sayıda insan ülkelerindeki yasama, yürütme, yargı, idari, ekonomi, finans, eğitim, medya ve sivil toplum kuruluşlarının neler olduğu, bunların neyi amaçladıkları, kadrolarının kimlerden oluştuğu, çalışanların alt yapıları, kanunların ne buyurduğu vb. konularda bilgilendirilirse, bu durum onları haklarını bilen ve bunları talep eden vatandaş gibi davranmaları yönünde güçlendirecektir.

³ Sihem Bensedrine, La bataille de la communication en Tunisie. Un enjeu de pouvoir, Kalima Tunisie, 13 Şubat 2005, <http://www.kalimatunisie.com/num32/Communication.htm>.

⁴ Ammar Abdulhamid, "Media reform in Syria: a door ajar?", *Arab Reform Bulletin*, Cilt 2, No 11, 10 Aralık 2004, s. 15, <http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=1642#media>.

Bu tarz gelişmelerin iç mi yoksa dış baskılar sonucu olduklarını konusunda Orta Doğu'da belli siyasi nedenlerle devam eden şiddetli tartışmanın pek bir değeri yoktur. Değişim her zaman iç faktörler ve dış baskıların birbiriyle olan etkileşimin sonucudur. 2003'te Amerikan hükümeti bölgede demokrasiyi desteklemek için 'Büyük Orta Doğu Projesi'ni başlattığında, bölgedeki birçok demokrasi eylemcisi ülkelerinde bir çağa yakın zamandır yaptıkları reform çağrılarının, 20. yüzyılın önemli bir kısmı boyunca istikrar adına demokratik hareketleri bastıran rejimleri destekleyen bir süper güç tarafından çalındığı yönünde endişelenmekteydiler. Bu yüzden demokrasi çağrısı, daha önce olduğundan çok daha fazla şekilde "batı" düşüncelerine, batı hegemonyasına teslim olma şeklinde lekelenme tehlikesi ile karşı karşıya gelmektedir. Sonunda ABD'nin gündemi ne olursa olsun, sivil toplumun umudunun kırılmaması ve gerçek reform için lobi faaliyetlerinin yoğunlaştırılması görüşü yerleşmiştir. Böylece artan girişimler, halkın eğitilmesi için internet kullanımını genişletme isteği, sivil toplum için uluslararası destek bulunmakta ve her ne kadar devletlerin bilgi akışını denetleme ve kesme konusunda ısrarlı çabaları olsa da genel olarak iletişim üzerindeki egemenliklerinin sarsıldığını kabul etmeleri gerekmektedir. Bundan sonra cevaplanması gereken soru Arap dünyasında gerçekten interneti kimler kullanmakta ve bu yeni araçla aslında neler yapmaktadırlar?

Erişim Hâlâ Sınırlı – ama Gençler Arasında İnternet Hayatın Bir Gerçeği Oluyor

2003 yılıyla birlikte Arap ülkelerinde nüfusun en az % 4'ü, yaklaşık 11 milyon kişi , internet kullanmaktaydı.⁵ 2004'ün dördüncü çeyreğinde birçok Arap internet sitesi Arap ülkelerinde geniş bant bağlantısının kullanılabilirliğinin artmasıyla birlikte, erişim sayısında sorunsuz ve hızla artan bir büyüme göstermiştir. Bu durum devam ederse, 2006 yılı sonunda Arap nüfusunun yüzde on birinin çevrimiçi olmasını beklenebilir.

Coğrafi olarak, Mısır ve Suudi Arabistan bu büyümede en çok katkısı olan ülkelerdir. Şu anda Arap internet kullanıcılarının üçte birini oluşturmakta ve bu ülkelerdeki internet kullanımı hızla artmaktadır. Bu ülkelerde göze çarpan şey, Körfez Arap ülkelerinin alım gücü kadar açık bir şekilde Arap sanal dünyasının gezginlerinin ne ile karşılaşacaklarının içeriğini şekillendirmeleridir.

Sosyal olarak, internet son yıllarda en hızlı gençler ve kadınlar arasında yayılmaktadır. En hevesli internet kullanıcıları 20–30 yaş gruplarıdır (2003'te internet kullanıcıları arasındaki yüzdeleri, toplam nüfustaki paylarının iki katıydı). 20 yaş altı gençler arasında da internet kullanımı hızlı bir şekilde yayılmaktadır. BAE'de 15–24 yaş arası gençlerin yarısının 2004 yılında

⁵ İnternet göstergeleri, kullanıcıları, bilgisayar sayıları bilgileri Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nden alınmıştır., 15 Mart 2005, <http://www.itu/ITU-D/ict/statistics>.

internet bağlantılarının olduğu söylenmektedir. 1998'de Arap internet kullanıcılarının sadece yüzde dördünü oluşturduğu kadın kadınların oranı bugün yüzde elliye yaklaşmaktadır.

Kullanıcıların gelir ve eğitim yapısını gösteren güvenilir verilerse oldukça azdır. Düzenli internet kullanımı orta alt sınıfın zorlukla karşılayabilecekleri bir maliyet gerektirmektedir. Bununla birlikte kırsal alanlarda yeteri kadar gelişmemiş alt yapının da etkisiyle, internet kullanımının kentlerde, orta ve üst sınıf arasında yaygın olduğu görülmektedir. Gençler ve eğitilmiş elitler arasında internet, hızla bir hayat gerçeği olmaktadır. 1990'larda orta yaşlı profesyoneller arasında bir iletişim aracı olarak kullanımı sınırlanmışken bugün internet hızla genç neslin sosyalleşmesinde bir araç haline gelmektedir.

Bugün Hangi Siteleri Ziyaret Etmek İstiyorlar?

Tüm bu insanlar internete bağlandıklarında ne yapıyorlar? Popüler siteler istatistiklerin mevcut olduğu geçen 5 senede göreceli olarak istikrarlarını korumaktadırlar. Araştırma robotları, dizinler, yazılım indirme siteleri gibi yararlı-yardımcı siteler dışında internet sürekli olarak şu ihtiyaçlar için (tahmini önem sırasına göre) kullanılmaktadır: sosyal iletişimin kolaylaştırılması ve yaygınlaştırılması (e-posta ve sohbet yoluyla), yerel olmayan ve güvenilir kaynaklardan haber sağlanması, hemen her şeyin ama özellikle de din, politika, cinsiyetler arası ilişkiler gibi tabu konuların tartışılması, modern hayatın çağdaş İslami yorumu olarak algılanan ahlaki rehberliğin sağlanması, eğlence, spor ve oyunlar özellikle de müzik indirme, modern dünyada nasıl bir Müslüman bir kadın olarak yaşama konusunda 'geleneksel' kadın konularını (güzellik ve moda, yemek pişirme, ilişkiler, cinsel hayat, çocuk, iş ve aile vs.) da içeren rehberlik, çöpçatanlık servisi ve mesleki bilgilendirmeler.

Tablo 1'de Mayıs 2005'te en popüler olan Arap internet siteleri listelenmiştir. Başka kaynaklardan da veriler buna çok benzer tablolar çizmektedirler. Örneğin Suudi sansür otoritelerinin aylık yayımladığı en sık kullanılan siteler istatistiklerinde de bu adresler görülmektedir. Krallıkta popülerliği açık olan diğer sitelerden bazıları Mubasher.com.sa (Suudi borsasından güncel fiyat haberleri), *Mufakkirat al-Islam* (islammemo.cc, cihad merkezli haber portalı), Elaph.com (liberal, elektronik pan-arap gazete), *Multaqa al-Tarbiya wa 'l-Ta'lim 'dir* (moudir.com, Suudi eğitim portalı).⁶

⁶ Kral Abdulaziz Bilim ve Teknoloji Şehri'nin İnternet Servis Birimi (www.isu.net.sa). Daha ayrıntılı bilgi için bkz, Albrecht Hofheinz, "Das Internet und sein Beitrag zum Wertewandel in arabischen Gesellschaften", Sigrid Faath (der.), *Politische und gesellschaftliche Debatten in Nordafrika, Nah- und Mittelost: Inhalte, Träger, Perspektiven*, Hamburg, Deutsches Orientinstitut, 2004.

Kadınların ve gençlerin internet kullanıcıları arasında önemli bir bölümü teşkil etmeleri, onların ilgi alanlarında hizmet eden sitelerin artan ziyaret trafiğinden de anlaşılacaktır. *Hawaa World*, *Kooora*, *Vip600* (yazılım rehberi), *Amr Khaled*, *Maktoob*, *Tadawul*, *Arb3* (evliliğin tüm yönlerinin ele alan kadın forumu), *Alan al-Romansiyya* (Suudi Arabistan'da yapılmış, kadınlar için 'romantik' site), *Startimes2* (bir uydu televizyonu portalı için tartışma forumu), *Afdal 1000 Mawqi Arabi* (internet rehberi), *Fosta* (genellikle genç erkekler için eğlence sitesi), *Dalil MBC* (Suudi Arabistan'da yapılan gençler için internet rehberi), *Lakii* (kadınlar için geleneksel bir site), *Qassimiy* ve *Askhra* (genel portallar), *Shabakat Oz* (gençler için müzik, sohbet, oyun, tartışma içeren Kuveyt portalı), *Bent el-Halal* (Mısır'da, İslami oryantasyonlu bir evlilik sitesi), Google (Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde), *Muntadayat Jawwal al-Arab* (cep telefonu kullanıcıları için forum) ve *6rb* müzik sitesi 2003-2005 yılları arasında popülerliklerinde hızlı artış görülen internet siteleridirler.

İnternet ve Sivil Seferberlik: Değişim İçin Gözetim Altında bir Umut

İnternet özellikle elitler ve gençler arasında yaygınlaşan durumuna bağlı olarak, Arap dünyasında kamuoyunu ne dereceye kadar değiştiriyor? Genel anlamda medya alanını nasıl etkiliyor? Politika ve sivil toplum aktörlerinin çalışmalarına nasıl yardımcı oluyor? Ve ne dereceye kadar internet vatandaşları sivil hareket için örgütlemeye kullanılıyor?

Gazeteciler ve sivil toplum örgütleri (STÖ) Arap toplumları içinde interneti uzmanca kullananların başında gelmektedir. Bu arada, internet sunumu denememiş Arap gazetesi nerdeyse yok gibiyken büyük sivil toplum örgütlerinin çoğunun web siteleri mevcuttur. Her durumda da internet dış dünya ile olan iletişimi kolaylaştırma ve hızlandırmaya yardımcı olmaktadır: Sivil toplum Örgütleri, ana kurumlarla iletişimi e-posta yoluyla sağlamakta ve bağış yapanların dikkatini çekebilmek için web sayfaları düzenlemekte; gazeteciler bilgi toplamak, çeşitli hikâye ve resimlere ulaşmak, Amerika, Avrupa ve Körfez ülkelerinde başlıca okunan gazetelerin online baskılarını yayınlamak için interneti kullanmaktadırlar. Evlerinde oturan kalabalıklara ulaşmak konusunda internet, diğer iletişim araçlarının gerisinde kalmaktadır. Ulusal gazetelerin online yayınlarına evlerden güçlükle erişim sağlanırken, ulusal destek için sivil toplum örgütleri internetten daha ziyade telefon (özellikle mobil telefon ve mesaj), faks, yüz yüze kantağı tercih etmektedirler. Bunun nedenini anlamak zor değildir: Yerel gazetelerin basılmış yayımlarına ulaşmak online yayınlarına ulaşmaktan çok daha kolaydır ve internetin toplum içindeki yaygınlık düzeyi çoğu yerel grubun iyi tasarlanmış ve güncellenen kampanya siteleri için gerekli olan çaba ve masrafı sarf etmeleri için yeterli değildir. Bu durum aynı zamanda Siyasi partilerin, hem hükümettekiler hem de muhalefettekiler, genel olarak internette neden zayıf kaldıklarını açıklamaktadır. E-hükümet servislerinin sağlanması için bir miktar

çaba gösterilmiştir. Bu duruma en gelişmiş örnek Mısır'dır. Mısır'da Microsoft'un desteklediği Hükümet Servisi Portalı (www.egypt.gov.eg) 25 Ocak 2004'te Bill Gates'in huzurunda başlatılmıştır. Ürdün (www.moict.gov.jo/MoICT) ve Fas (www.egov.ma) gibi ülkelerde de e-hükümet girişimleri olmuştur. Ne var ki şu an için bunlar daha çok başlangıç düzeydedirler. Konu kitlelerin örgütlenmesi olunca, sms mesajları internete göre çok daha fazla kişiye ulaşabilmektedir - cep telefonlarının internetten çok daha yaygın olduğu konusunda şüphe bulunmamaktadır. Mart 2003'te ABD'nin Irak işgalini protesto eden gösterilerin organize edilmesinde sms mesajlar kullanılmıştır (Mısır'da 1977'den bu yana resmi izinli örgütlenmiş siyasi gruplar tarafından düzenlenmeyen en büyük sokak gösterileri olmuştur) ve 2005 baharında gerçekleşen Lübnan gösterilerinde olduğu gibi büyük rol oynamışlardır. Hükümetler bile sms mesajlarının bu potansiyellerinin farkındadırlar. Mart 2005'te Sudan yetkilileri devlet kontrolündeki cep telefonu şebekesinin abonelerine BM'nin Sudan memurlarının Darfur'da işledikleri söylenen insanlığa karşı suçların soruşturulması için Uluslararası Adalet Divanına yetki vermesi kararını protesto etmek amacıyla yapılacak gösterilere insanları sms mesajıyla çağırılmışlardır. Eğer böyle devam ederse sms mesajlarıyla halkın örgütlenmesindeki başarı çoğu büyük partinin diğer kurumlara nazaran daha dengeli olan web sitelerinin varlığıyla çelişir duruma gelecektir. Fas'ta geniş çaplı propagandası yapılmış elections2002.ma sitesi aracılığıyla 2002 parlamento seçimleri bilincinin artırılması girişimleri olmuş fakat bunun daha faydalı bir içerik sağlamaktan ziyade, seçim komisyonun ve ülkenin 'modernlik'ini desteklemek amacıyla olduğu görülmüştür.

Öte yandan İslami gruplar, internet tasarımlarında liberal ve laik gruplara nazaran daha başarılıdırlar. Bu durum, Amerika ve Avrupa'daki Müslüman öğrenci derneklerinin küresel İslami bilinci arttırmak amacıyla çok çabuk bu yeni iletişim aracını benimsemeleriyle Evrensel Web'in (World Wide Web) ilk zamanlarında (1993) başlamıştır. Çok okunan ve haber toplayıcıların ilk örneklerinden biri olan bu e-posta listeleri Keşmir, Bosna, Çeçenistan ve Filistin'de Müslümanların dış saldırılardan korunmaları için silahlı mücadeleyi ya da cihadı gerekli gören düşüncenin gelişmesinde merkez olan yerlerin güçlendirilmelerine yardımcı olan etmenlerdendir. Bu arada gelişmiş web teknolojisi sayesinde Arapçanın internette kullanımı bir sorun olmaktan çıkmakta, web tabanlı yeni haber portalları bu konuda meşaleyi taşımaktadırlar. Cihad odaklı haber sitelerinin en başarılısı *mufakkirat al-islam* (islammemo.cc), ABD'nin Irak'ı işgalinin başlarında Mart 2003'te kurulmuştur. 2004'te Faluja mücadelesiyle *İslamMemo*, 1998'de Dubai tabanlı *Almotahida* grubu (arabia-inform.com) tarafından kurulan ve Mısır'da geliştirilen, Arap ve İslami milli duygulara dayanan Popüler Moeet.com'un yerini almıştır. En popüler 100 Arap siteleri arasında 2. sırayı, 2002'de radikal Vahabiler tarafından Suudi rejimine karşı kurulmuş, fakat açık bir başkaldırı

şeklinde olmayan *Al Muktasar li'l-Akhbar* (almokhtsar.com) almaktadır. Ne var ki, Suudi hükümetiyle aynı çizgide seyreden muhafazakâr İslami siteler, özellikle ilk Arap web direktörlerinden biri olan *-Khayma al-Arabiyya* (khayma.com), ona bağlı Raddadi.com portalı ile Vahabi misyonerliği sitesi *Said al-Fawa'id* (saaid.net), cihad sayfalarına göre önemli derecede daha fazla ziyaretçi çekmektedirler.

Tabii ki radikal İslamcılar da kurulması gibi çıkması ya da bozulması da çok kolay olan Yahoo! groups ya da benzer sanal grupları da yoğun olarak iletişim amaçlı kullanmaktadırlar. "Küresel İslami Medya" gibi bazı gruplar, Batı'da önemli derecede dikkat çekmektedirler ve bu ilginin tek nedeni, Madrid saldırılarından üç ay önce İspanya'daki seçimleri etkilemek için bir terör saldırısı öneren strateji sayfası değildir.⁷ Bu grupların üye sayıları bir avuç insandan en fazla birkaç yüz kadardır. Bu nedenle bu gruplar büyük kitlelerin platformu olarak görülmeğe ziyade bir davaya baş koymuş insanlar arasında iletişimi sağlayan forumlar şeklinde algılanmalıdırlar. Benzer şekilde, militan İslamcılar tarafından oluşturulan web siteleri de sürekli ziyaretçi kaybetmektedirler ve bu yüzden etkinliklerini elektronik bültenlerden takip etmek zorunda olan kendini bu davaya adanmış bir azınlığa ancak ulaşabilmektedirler. Bunun şu anki örneklerinden biri, yazım aşamasında bir süre açık olan meshawir.cjb.net adresinin de aralarında bulunduğu birçok adres ve alanda görünen *Dalil Meshawir*'dir.⁸

İster İslami ister laik çevrelerde olsun, Arap internet kullanıcıları politik gelişmelere yoğun bir ilgi göstermekte ve daha geniş sosyal katılım ve politik reformlar için isteklerini dile getirmektedirler. Devlet kontrolündeki yerel medyaya tercihen daha güvenilir alternatifler olarak yeni haber kaynakları her geçen gün popülerliklerini arttırırken, baskısı yapılan gazetelerin online yayınları, yalnızca internette yayınlanan gazetelere göre daha başarısız kalmaktadır. Bunların ilki liberal Elaph.com, 2004'ün başlarında günlük uluslararası Arap gazetelerinden en çok okunan *al-Hayat*'ı internet okuyucuları bakımından geçerken, Nisan 2005'te El-Cezire'yi de geçerek Suudi Arabistan'dan erişimi olan en popüler haber sitesi olmuştur. Bunu her biri laik bir görüntüye sahip *al-Qanat* (alQanat.com), *Middle East Online* (middle-east-online.com) ve *Palestinian Donia al-Watan* (alwatanvoice.com) izlemektedir.

⁷ Al-Hay'a al-'Alamiyya li-Nasr al-Sha'b al-'Iraqi: 'Iraq al-jihad: amal wa-akhtar – http://www.mil.no/multimedia/archive/00038/_Jihadi_Iraq_Hopes_38063a.pdf-; Brynjar Lia ve Thomas Hegghammer (Forvarets Forskningsinstitutt): FFI el Kaide dokümanını açıklıyor, 19 Mart 2004 –<http://.mil.no/felles/ffi/start/article.jhtml?articleID=71589->.

⁸ İsrail 'İnternet Haganah' (haganah.org.il) ile 'global jihad online'ın dökümanlanması kendine misyon edinmiş ve yok olmalarına aracı olan kapsamlı "cihat siteleri veri tabanı"nın oluşturmuştur.

Karar alma sürecine daha fazla halk katılımı için istek açık şekilde oldukça fazlayken, Arap internet kullanıcılarının büyük kısmı kısa dönemdeki *realpolitik* değişime kuşkuyla yaklaşmaya devam etmektedirler. Hem umut hem de realist şüphecilik Arap sitelerinde yapılan ve şaşırtıcı düzeyde tutarlı sonuçlar veren binlerce online oylamalardan edinilebilmektedir. İnternet kullanıcıları rejimlerinin iktidarlık saplantılarını ona olan salt düşkünlüklerine ve adam kayırma ile demokratik bakımdan meşru olan varislerince sorumlu gösterilme korkusundan kaynaklandığını düşünmektedirler. En azından ABD'nin Irak'ı işgalinden önce, bölgede demokrasinin güçsüz olması konusunda dış müdahalelerden daha çok bölgenin baskıcı hükümetleri suçlu tutuluyorlardı.⁹ Ve bu köklü deneyim internet kullanıcılarının 'Arap baharı' hakkındaki kuşkularını kolaylıkla açıklayabilmektedir. 5 Mart 2005'te Aljazeera.net'te "Lübnan'daki ayaklanmalar Arap dünyasında yeni bir halk ayaklanması dönemini mi başlatıyor?" anketi yapılmıştır. Soruya çok az cevap gelmiştir (3.452 cevap) ve bunlar da aralarında bölünmüşlerdir: Oy gönderenlerin %55'i böyle bir sonuç olabileceğine inanmıyorken, % 45 bunun olabileceğini düşünmektedir.¹⁰ Bölge ülkelerinde reformların güçlendirilmesinde dış baskının gerekliliği konusunda da benzer belirsizlik görülmektedir. 2005 Mart ayının sonunda Aljazeera.net'te ABD'nin Irak'ı işgalinin Arap dünyasını reform ve değişim yönünde ilerletmek için gerekli olup olmadığı konusunda başka bir anket daha yapılmıştır. Onbinlerce kişinin ABD işgalini kınadığı bir çevrede soruya yalnızca 2.793 oy gelirken oyların üçte biri bu ifadeyi destekler nitelikte olmuştur. Bu anket daha sonra siteden kaldırılmıştır.

Arap Dünyasında İnternet Kullanımının Özellikleri

Diğer ülkelerle karşılaştırıldığı vakit, Arapların internet kullanımı da öncelikle diğer yerlerde de olduğu gibi sosyal ağların, enformasyonun ve eğlencenin yaygınlaştırılması ve bunlara erişimin kolaylaştırılması amaçları için kullanılmaktadır. Fakat günümüzde Arap internet kullanımının 2 temel özelliği vardır. Birincisi, din hiçbir yerde olmadığı kadar bir ağırlığa sahiptir; ikincisi de Arap kullanıcıların tartışmalarda – yalnız politika, din ve cinsellik değil – yer alma konusundaki istekleridir. Her iki durumda da otoriteler söylemlerin pasif bir alıcısı olmaktan ziyade aktif olarak konuşan, karar veren birey iddiasının büyümesi durumu açıkça görülmektedir. Bu iki duruma da daha detaylı değinelim.

⁹ Hofheinz, "Das Internet und sein Beitrag zum Wertewandel in arabischen Gesellschaften", s. 468-469. Online oylama örneği için, Albrecht Hofheinz, "Tabellen zur internetnutzung und internetumfragen in Nordafrika, Nah- und Mittelost", (<http://www.menavision2010.de/dokumente/tp4-auszuege-drei.pdf>), s. 11-27.

¹⁰ <http://www.aljazeera.net/gateway/vote>, votelD=1024. Bu anket Şubat 2005'te 200.000 kişinin katıldığı ve %78'inin Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesine ilişkin oyun kullanıldığı anketle karşılaştırılabilir. Eylül 2004'te de 62.000 kişi %65 ile çekilme için oy kullanmıştır.

Din: Yapıcıyım, Alıcı değil

En çok ziyaret edilen 100-200 Arap internet sitesinin yaklaşık % 8-10'u Farsça ve Türkçe de dahil olmak üzere diğer dillerde olmayan, belirgin bir dini (bu bağlamda net olarak İslami) karaktere sahiptir.¹¹ En popüler siteler, militan olanlardan ziyade Kuran'ın 'Onlar kendilerini değiştirmeye kadar Allah hiçbir zaman onların koşullarını değiştirmeyecektir' emrine dayanarak bireylerin manevi olarak yenilenmelerini destekleyen sitelerdir.

Bunlar arasında en önde gelen site, 1967 yılında Mısır'da doğan din hocası, Amr Halid'in sitesidir. Halid, son yıllarda önce kendi ülkesinde sonra da diğer Arap ülkelerinde özellikle internet kullanımının çok hızlı yayıldığı 15-24 yaş grubu arasında geniş bir nüfuz oluşturmuştur. 2004'ün ortalarında Amr Halid'in sitesi (AmrKhaled.net, 2002'de kuruldu) çok daha eski olan IslamOnline.net (1997'de kuruldu) sitesine geçmiş, yalnızca internette önde gelen bir Müslüman sitesi değil aynı zamanda dünya çapında en popüler dini site olmuştur. IslamOnline kökü Müslüman Kardeşliği'ne dayanan, 1990'larda El Cezire'de sürekli programlarıyla oldukça nüfuzlu hale gelen Mısırlı diğer bir hoca Yusuf al-Qaradawi tarafından kurulmuştur. Amr Halid de Suudi İqraa ve ART kanalları aracılığıyla da uyduda kendini göstermektedir. Onun başarısı kuşkusuz Arap gençlerinin internette ve internet dışında ilgilerini çekmiş olan zihniyeti somutlaştırılmasındadır- taraftarları üzerinde 'yapıcıyım, alıcı değil' yazılı tişörtler almaktadırlar- : 'Amr Halid daha önceleri hiçbir geleneksel İslamcı ya da İslamcı olmayan liderlerin hiç düşünmedikleri bir hareketi başlatmıştır. (...) Amr Halid'in sitesini ziyaret eden yüz binlerce Arap gencin hareketliliğini ve heyecanını gerçekten hissedebilirsiniz. Onlar için gençler yıllardır mahrum bırakıldıkları bir şeye kavuşmuşlardır (:) değiştirmek ve harekete geçmek için sahip oldukları yetilere inanmak. (...) Gerçek değişim özgür düşünceyi kısıtlama ve yönlendirmeden ziyade sorumluluk alıp, yeteneklerine inanmakla gelmiştir. (...) Geleneksel siyasi ve dini tartışmalardan bıkmışlar, bunlarla daha fazla zaman kaybetmek istememektedirler.'¹²

Her ne kadar siyasi alanda önemli bir değişiklik olmadığı söylene de, burada gerçekten bir değişim olduğu yönündeki algılamalar oldukça ilginçtir. Amr Halid titizlikle politika konuşmaktan özellikle de iç politikadan bahsetmekten kaçınmaktadır. Burada bahsedilen değişim, bireysel tutum ve inançlardaki değişimdir ve bu durum öncelikle herkesin serbestçe

---

¹¹ İran'da sadece bir dini site en popüler 100'de yer aldı, Mayıs 2005'te 91. olarak Islamic library Howze-ye 'Elmiyye , hozen.tebyan.net. Bir sonraki popüler site 105. olarak anti Shi'ite Iranian Sunni League (www.isl.org.uk), Türkiye'de ise ilk 100'de hiçbir dini site yok.

¹² Amr Halid diye anılan bir olgu. Britanya Müslüman Kuruluşu (http://www.mabonline.net/islam/personalities/articles/amrkhald.htm, 23 Nisan 2005'te ulaşıldı) Lindsay Wise, "Words from the heart: New forms of Islamic preaching in Egypt", M.Phil tezi, St. Anthony's College, University of Oxford, May 2003. Amr Halid'in sitesinin popülerliği forumlarda El-Kaide propagandası yapan insanları da çekti fakat bunlar azınlık olarak kaldılar.

konuşabildiği forumlarda neredeyse tamamen dışa vurulmaktadır. Ama 'Amr Halid olgusu'nun siyasi imalardan yoksun olamaması ve kurulu güç hiyerarşisini tehdit edebilir durumda olması, Mısır hükümetinin 2002'de onu kamuya yönelik vaazlardan men etme kararında –bundan sonra sürgüne gitmiş ve internet sitesine başlamıştır- açıkça görülmektedir.

Tartışma Forumları ve Web Günlükleri: Sesimin Duyulmasını istiyorum!

İnternet tartışma forumları Arap sanal dünyasının ikinci özelliğidir: İnternetteki başka hiçbir dil grubunun tartışmaları Araplarınki kadar içten, istekli olmamaktadır. En eski forumlardan biri (Nisan 1998'de kuruldu) ve hala en popüler forum *al-Saha al-Arabiyya*'dır (literatürde 'arap forumu', alsaha.com). Swalif.net (Ağustos 1999'da kuruldu) ve Arabsgate.com (Temmuz 2000'de kuruldu) yıllardır en çok ziyaret edilen siteler arasında yer almaktadır. Tartışma platformlarına adanmış yüzlerce site bulunmaktadır. (Kasım 2003'te 750 tane aktif site saydım ve bunlardan 60 tanesi çok yoğun kullanılmaktaydı). Bunlarla birlikte Amr Halid, İslamOnline ve Hawaa portal sitelerdeki forumlar da önemli bir role sahiptirler. Sosyalleşme ile cep telefonları, bilgisayar oyunları, spor, müzik ve film gibi konulardaki son bilgilerin alışverişinin yanı sıra Arap dünyasında kamusal söylemlerde 3 büyük tabu konusu olan politika, din ve kadın-erkek ilişkileri de en ateşli tartışma konuları olmaktadır. Tartışmalara katılanlar her türlü politik görüşü yansıtmaktadır, özellikle 2000-2002 yılları arasında internet daha yeni yeni yaygınlaşırken birçok forumda İslamcılar ve onların karşıt grupları 'laikler' ya da 'liberaller' arasında 'savaşlar' yaşanmaktaydı (Bu bağlamda birbirleri yerlerine sık sık kullanılan bu terimler insanların dinin politikaya alet edilmesine olan tepkilerini göstermek içindir). Bu 'yenilik'in aşınmasıyla, çoğu katılımcının öfkelenmekten ve yapılan ifadelerin sonu gelmeyen yinelenmelerinden usanmaya başlamışlardır. Belli hayal kırıklıkları yerleşirken çoğu katılımcı da tartışmalardan çekilmiştir. Tartışmalardan çekilen eskilerin yerleri hızlı bir şekilde daha önceden bahsettiğim internette nüfuzu en hızlı artan yaş grubu 25 yaş altındakiler gençlerce doldurulmaktadır. Öncüleri gibi onlar da varlıklarını ve katılımlarını göstermek, sesleri duyurmak gibi amaçlarını açık olarak belirtmektedirler. İnternet, toplumda kimin konuşmaya hakkı olduğu, sosyal, manevi ve siyasi düzen konularında ne söylenmesi hatta ne düşünülmesi gerektiğini dayatan gelenekselleşmiş kısıtlamaların bozulmasında ideal bir araç olduğunu göstermektedir.

İlginç bir şekilde web günlüğü olgusu Arap dünyasına göreceli olarak daha geç ulaştı. Çoğunlukla bireyler tarafından tutulan web günlükleri Batı'da 2001'de yükselişe geçerken İran'da internet kullanımının da kısa zamanda önemli bir parçası oldu. İranlılar ülkelerinde ya da dışarıda, web günlüklerini sadece İran'daki liberal basın sıkı kontrol altına alınmasından sonra rejimi eleştiren bilgilerin yayınlanması için değil, aynı zamanda kendilerini kişisel, sosyal ve kültürel konularda ifade etmek, kendilerine yakın arkadaş grupları

da kurup büyütebilecekleri kendi kontrolleri altında sanal ortamlar oluşturmak için de kullanılmaktadırlar. Günlükçüler arasında en meşhurlardan biri Arap *Salam Pax* tır (Eylül 2002 Ağustos 2004 tarihleri arasında hayatının Bağdat'ta geçirdiği kısmını kayda aldı)¹³ ve 2004'ten önce Arap dünyasından çoğu İngilizce olmak üzere başka günlükler de tutulduysa da, bu aktivitenin popülerlik kazanması biraz zaman aldı. 2005'in sonuyla birlikte tartışma forumlarındaki medeniyetten uzak tavırlarla ve ara sıra uygulanan sansürler yüzünden hayal kırıklığına uğrayan Araplar, kendi alanlarının hakimleri olmak niyetiyle forumlara 'hoşça kal' deyip web günlüklerine odaklanacaklarının işaretlerini verdiler. Abu Dabi'den Abdallah al-Miheiri ilk Arapça web günlüğü yayınlayan (serdal.com) ve web günlüğü terimi için yaygın kabul gören Arapça terimi *al-mudawwana* ile de saygınlık kazanmıştır. Arap web günlükleri zincirleri ve grupları toplumun sanal örgütlenmesini kurarken (Mısır için egybloggers.com ve manalaa.net/egblogs siteleri karşılaştırılabilir, bütün Arapça web günlüklerinin listesi için de arabblogcount.blogspot.com' bakılabilir) bu 'yeni kültürel hareket'i temsil etmesi için de 'Web Günlükleri Birliği' oluşturulmuştur.¹⁴ Şubat 2005'te yılın En İyi Arap Web Günlükleri'nin seçimiyle basın bu olguya yer vermeye başlamıştır. Irak ve Afganistan'da 'özgürlük ve demokrasi' kavramlarının yerleşmelerini destekleyen Amerikan yardım derneği 'Amerikan Ruhü' bu web günlüklerinin güçlerini keşfetmiş ve bu nedenle bu günlüklerde Arapçanın kullanımına fırsat veren bir aracın geliştirilmesine yardımda bulunmuştur (Görünen o ki, bunun uzun bir zamandır blogspot.com ve diğer birçok platformda mümkün olduğundan haberdar değillerdi). Bu dernek, Friendsofdemocracy.net sitesinde Irak'tan birçok web günlüğüne yer vermektedir. Arap web günlükçülerinin büyük bir kısmı kendi rejimleri kadar dış müdahaleleri de eleştirmektedirler. Mısır'da çoğu web günlüğü yazarı, Başkan Mübarek'in 5. kez başkan olmasına ya da oğlu Gamal'in başkan olmasına karşı olan 'Kefaya' (Yeter!) hareketini (harakamasria.com) desteklemekte ve ülkelerinde gerçek demokratik reformların olmasını istemektedirler.¹⁵ Bu siyasi güç mücadelesinin sonucu ne olursa olsun, 2005 Arap web günlüklerinin intikam duygusuyla birçoklarının kendilerini kamuoyunda ifade etmelerinde, 'Büyük Firavun'un sitesini (bigpharaoh.blogspot.com) 'Merhaba, ben Mısırlıyım, bu benim ilk sitem, bunu sizlere sesimi duyurmak için kullanmak istiyorum umarım içeriği beğenirsiniz' olarak nitelendirdiği gibi, yeni bir araç olarak sahneye çıktığı yıl olmuştur. Bu durum aynı zamanda Arap dünyasında internet kullanıcılarını en

¹³ 'Raed nerede?' (dear_raed.blogspot.com). Bu Salam Pax'la Irak savaşından sonra haftalık köşe için anlaşılan the *Guardian*'dan bir bölüm.(Salam Pax: The clandestine diary of an ordinary Iraqi, Londra 2003) Bunun büyük başarısının ardından ilk yıl başka bir İngilizce günlük (riverbendblog.blogspot.com) de basıldı: Riverbend, Baghdad burning: girl blog from Baghdad, New York, 2005).

¹⁴ Mashru' insha' niqaba li'l- mudawwinin

¹⁵ Al-Wa'y al-Misri (misrigital.blospririt.com)

iyi şekilde nitelendirmektedir: özgüven ve bir insanın taşıdığı potansiyele inanma (esprili bir yolla Büyük Firavun ile kendini tanımlama), aktif olma, sesini duyurma, ortak çıkarlar etrafında birinin sosyal çevresini genişletmesi ve güçlendirmesi, eğlence, olumsuzlukları aşma, yararlı bir şey yaratma- Amr Halid'in t-shirtlerindeki ilkeyi ilke gibi 'yapıcıyım, alıcı değil'.

Bir yandan internet kullanıcıları fikirleri konusunda daha ısrarcı hale gelirken, aynı zamanda 'tam olarak ben ne istiyorum?' sorusu için daha seçici olmaktadır. Yapılan tartışmalara katılarak, internette sörf yaparak sanal ortamda edinilen sosyalleşme, insanların farklı düşünceleri olabileceği, bir insanın görüşlerinin herkes için geçerli olmadığı, birinin inandıklarını ispatlamak için argümanlar bulmak zorunda olduğu ve bunları bir mantık çerçevesine oturtması gerektiği, istemese bile bir insanın herkesi ikna edemeyeceği görüşleriyle interneti kullanıcılarını bireyleri arasında çok sıkı ilişkilerin olduğu geleneksel toplum görüşlerinden çok daha iyi tanımlamaktadır. Geleneksel bakış açılarının ve güç hiyerarşilerinin kendilerine duyulan güveni kaybetmeleri bireylere bağımsızlıktan ziyade, daha çok açıklık ve bireysellik bilinci ile çok net olarak değerlerin, bilginin ve sosyal toplumların oluşturulmalarında seçimin oynadığı rolü fark etmelerini getirmiştir. Bu nedenle tartışma gruplarında dağılmalara neden olmuştur ve olmaktadır- eğer içinde bulunduğum gruptan memnun değilsem ayrılıyorum ve ben yenisini oluşturabilirim. Dini açıdansa, İslamın ne demek olduğu konusunda bireysel anlayış anlamına gelen, yanlış yönlendirilmiş kitlelere, fanatiklere, devlet bilginlerine, popüler hocalara karşı olan 'benim İslamım' ifadesinin benimsenmesinde de artış görülmektedir.¹⁶

Devrim Yerine Kuşaksal Değişim

Bireysel ve apolitik olana alan oluşturmak yalnızca İran'daki sivil toplumun hedefi değildir. Epey bilgi sahibi bir gözlemci doğrudan siyasi hareketlerden daha ziyade demografik gelişimlerle de destelenerek bu tarz bireysel dinamiklerin toplumlarda köklü değişiklikler doğuracağını belirtmektedir.¹⁷ Diğer faktörlerle beraber (Uydu televizyon, yeni neslin kültürü, tüketici mallarının 'küreselleşmesi', sanal sosyal ağlar, yeni fikirlerin oluşması) internet, ailedeki, toplumdaki, kültür/dindeki, ve tabii devletteki geleneksel otorite yapılarının meşruiyetinin kırılmasında etkili olan bir değişim dinamiği

¹⁶ 'İslam hiçbir zaman ben bir Müslüman'ın şeytani hareketlerini desteklerim dememiştir. En azından benim İslam'ım dememiştir.' 'Sen Sh.Qardawy'nın beyanını belirtmekte. Sh. Qardawy kimdir? İslam'da ruhban sınıfı olmadığına göre o da herkes gibi değil midir?' (Sameh Arab- sarab@menanet.net, Mısır'daki dikkat altındaki kayıtlar <http://groups.yahoo.com/group/free-voice-14-15> Eylül 2005 Konu: Bu benim İslam'ım!!! /what is real İslam /salah we soom we zakaah?/da2n we gallabeyya we sewak?/dah el zaherbass ya3mil akl lel nas... (Wael Abbas waelabbas@hotmail.com former_internet_junkies@yahoogroups.com 25 Şubat 2003).

¹⁷ Navid Kermani, *Iran – die Revolution der Kinder*, Münih, 2001 ve Christian Koch, "The societal sources of change in the Middle East", *IPG*, 2004, s. 54-69.

yaratmaktadır. Böylece aynı zamanda reform için baskı da oluşturmaktadır. Yavaş yavaş, ufak geri adımlarla da olsa sonunda kaçınılmaz olarak gençler bireysel özgürlük alanları talep etmektedirler. Bu süreçte devlet, toplum, birey arasında nesillerdir genel kabul görmüş ilişkiler değişmektedir ve internet bu değişimin en güçlü ifade edildiği yer olmaktadır.

Tablo 1 : İnternette bulunan en popüler Arap siteleri, Mayıs 2005

Adı	Açıklama	URL	Kuruluşu	Trafik Akışı 03/04	Trafik Akışı 05/05
Maktoob	İngilizceye ek olarak, Arapçanın kullanımına izin veren ilk web tabanlı e-posta servisedir. 1998 yılında Ürdün'de kurulmuştur. Başlangıçta en çok girilen web sitesi olmuştur. (2000 yılı, belki de daha önceden) 2001 yılında 1 milyon, Kasım 2003'te 3.5, Nisan 2005'te 3.9 milyon kayıtlı kullanıcısı mevcuttu. Kullanıcıların çoğu Arap dünyasından. Ayrıca sohbet, e-card, haber, oylama, alışveriş ve oyunlar da eklenmiştir; ancak özde web-mail olarak kalmıştır.	maktoob.com	Ekim 1998	1,405	134
Google Suudi Arabistan	Google arama motorunun üçüncü Arap arabirim sayfasıdır. (google.ae ve google.com.ly'den sonra) Suudi Arabistan için Ağustos 2004'te kurulmuştur. Taleplerin %23'ü görsel öğeler için gelmektedir (Uluslararası Google.com'da bu oran % 8'dir) (Mayıs 2005).	Google.com.sa	Ağust. 2004	-	163
MSN Arabistan	Dünya çapında olan Microsoft Network portal sitesinin enkarnasyonu Arap dünyasındaki kullanıcılar için Arapça ve İngilizce olarak yerleştirilmiştir. Microsoft, Mısır'ın en büyük internet sağlayıcısı (pazardaki payı %40'tan fazla) olan, Kahire	Arabia.msn.com	Eylül 2001	300	250

	ve Dubai’de (Dubai İnternet şehri) yapılmış LINKdotNET ile birlikte çalışmaktadır.				
al-Jazeera	Arap dünyasının en popüler uydu televizyonu istasyonunun İnternet yayınıdır. Haberler Arapça ve İngilizce verilmektedir. İlk pilot projelerden sonra video akımı ve diğer sitelerde de yer alan servisler ücretlidir.	aljazeera.net	Ağust. 1998	575	332
al-Saha al-Arabiyya	En eski ve en iyi bilinen Arapça tartışma forumlarından biridir. Bütün siyasi inançlar arasında popülerdir. Ayrıca chat odaları için de tanınmaktadır. BAE’ye kayıtlıdır.	alsaha.fares.net/alsaha.com	Kasım 1996	1,519	352
Mawqi’ al-Ustadh Amr Khaled	Mısır’da doğan, Londra’da yaşayan ve özellikle gençler arasında popüler olan hoca Amr Halid’in sitesidir. Tartışma forumları çok popülerdir. (Mayıs 2005’te toplam trafiğin %44’ünü çekmiştir; Kasım 2003’te üye sayısı 193.600’den 76.800’e çıkmıştır.)	amrkhaled.net	Ocak 2002	4,595	389
Google.ae	Google’in ilk Arapça versiyonu.	google.ae	?	3,145	473
al-Ahram	Mısır’ın ikinci en büyük günlük gazetesi, haftalık İngilizce Al-Ahram ve Fransızca Al-Ahram Hebdo ile beraber Mısır basınının cunhuriyetçi kadınlarının internetteki versiyonlarıdır.	ahram.org.eg	?	1,085	505
6arab.com	Arap müziğinin popüler gerçek ses dosyalarıdır.	6arab.com	Nisan 1999	1,538	589
Gawab	Web-mail hizmetidir. (Mısır’da kurulmuştur ancak dünya çapında müşterileri vardır)	gawab.com	Mart 2000	2,446	597
Hawaa-world	Kadınlar için geleneksel görünüme sahip portaldır. Suudi Arabistan merkezlidir. Açık farkla en	hawaaworld.com	Eylül 2000	17,874	781

	popüler hizmeti tartışma formudur (Kasım 2003'te 43,000 üyeden beri, Mayıs 2005'te 124,000 üye).				
Tarab	Müzik portalı	6rb.com	Ağust.2002	4,591	798
Jeeran	'Arab Web Konaklama Topluluğu' Kişisel sayfalara, topluluklara, vs. ev sahipliği yapmaktadır.	jeeran.com	Ocak 2000	3,131	926
Tadawul: Suudi Depo Değişimi	Suudi Arabistan'dan finans bilgileri sitesidir.	tadawul.com.sa	?	7,773	1,003
Koora	Futbol portalı.	koora.com	Eylül 2002	20,000	1,003

Kaynak: Bu tablodaki "trafik düzeyleri" Alexa.com'dan alınmıştır.

Summary

In this article the position of internet in Arap societies is analysed. How much and for which reasons it is used, which sites are most popular, who are mostly using it and how it has been contributing to the transformation of traditional ideas and concepts about the society, religion and politics form the main points covered.

In the last few years, in line with 'Arap spring' slogans in American media, a serious increase and variety in internet usage in the Arap countries is apparently observed. While there is a growing increase in Arap internet use, it is not possible to ignore the ongoing censorship activities of Arap states, whose limits and contents are changing from one state to another. In some Arap states, the sites deemed inappropriate for moral or political reasons are filtered and banned, in some only political opposition sites' are filtered, in Qatar only pornographic sites are filtered. Besides this situation, unfiltered access is available in some Arap countries such as Morocco, Algeria, Egypt, Sudan and Iraq. While the censorship may keep the masses from reaching certain contents, they cannot prevent the increasing use of technology to strengthen communication and coordination among opposition and civil society activists. The discussions, on the other hand, about whether the recent developments in the Arap societies are the results of internal or external pressures does not change ongoing reality of change in Arap world.

There has been rapid increase in Arap internet use since 2003. The spread has been fastest among the young and women most of whom are around 20-30 years old. In terms of income structure and education of users, also with the effect of less developed infrastructure in rural areas, internet use has been mostly limited in urban, middle ad upper class groups. When those people are online, there are some certain sites they visit. In addition to engines, software download centers, the net is used to satisfy those needs: facilitation and extension of social contacts, provision of new from reliable non-local sources, discussions of almost everything but mostly traditional taboo topics of religion, politics, and relations between sexes, provision of moral guidance from what is perceived as a contemporary Islamic perspective on modern life, guidance on how to live as a Muslim woman in the modern world including answers to all women's issues match-making services and business information. Journalists and NGOs are among the first to use internet professionally. They use internet facilitate and speed up communication with the outside world. For the internal communication and support, internet comes behind other means of communication especially mobile phones. In order to reach the masses in their homes it is easier by sms messages than through internet. Governments are also aware of it and they use sms messages to form a civil society.

When compared with other countries, two characteristics of Arab internet use are observed. Firstly, the weight of religion, islam and secondly the eagerness of Arab participants in discussions. In terms of religion, the approaches of 'my islam' and 'I'm a maker, not a taker' have been spreading rapidly. Both of the views support an individualistic understanding of religion and stand against the popular preachers, government-paid scholars, extremist fanatics and misguided masses. In terms of personal expressions, the discussion forums have been very popular. In addition to them, blogs are also becoming common in Arap internet use. Especially with the point of view that, everyone may have different ideas and one cannot rule them all, Arap people easily unsubscribe from the forums and prefer to have blogs which will be under their controls. In this way, they also aim to make their voice heard by the masses.